

ugyanakkor, minden politikai különbség ellenére, akarva-akaratlanul közelebb állt a kormány tevékenysége a nyugatos berendezkedést, piacgazdaságot célzó törekvésekhez, mint a romantikus, nosztalgikus álmokat szövögetőkhöz. Az egyenlő távolság azért is abszurd, mert az egész kormány MSZMP-tag volt, az egyetlen Kulcsár Kálmán formális kivételével, aki – mint Szelényi Iván a közelmúltban írta – a szofisztikált apológia nagymestere volt. Nyers Rezső, Pozsgay Imre államminiszterek és Németh Miklós a legszűkebb pártvezetésben, a Politikai Bizottságban is benne voltak. Októbertől az ekkor alakult MSZP-t ugyanők, Horn Gyulával, a külügyminiszterrel kiegészülve elnökségként vezették is. Itt érdemes megemlíteni: a kötet mellékleteként közölt fényképek között szerepel *A második Németh-kormány* címet viselő csoportkép. Erről minden indoklás nélkül hiányzik a két államminiszter. Lehet, hogy csak formalitás volt Pozsgay és Nyers pozíciója? Aligha, hiszen például államminiszterként 1989 utolsó időszakától Pozsgay felügyelte a rádiót és televíziót.

Ismert, hogy Németh Miklós az 1990-es választáson független képviselőjelöltként indult és nyert egyéni választókerületben, de közben vezette az MSZP megyei listáját, és a párt országos listáján is szerepelt. A kettős státusz utólag is illusztrálja a Németh-kormány, a volt miniszterelnök függetlenségének jellegét.

Oplatka igyekszik árnyalni a képet. Azt írja: Némethnek nem sikerült elismertetnie azt az igényét, hogy a nemzet kormányát vezeti, mert bár önzetlenül az ország érdekében tevékenykedett, igénye elfogadhatatlanná vált, amikor a pártok eltérő értékrendjük alapján valamennyien a nemzeti érdekre hivatkoztak. Említi azt is, hogy az összefonódás az állampárttal még mindig erősnek tűnhetett. Ehhez érdemes hozzátenni: az olvasó elhiszi, amit Németh mond, hogy soha nem engedélyezte az ellenzék lehallgatását, ilyesmiből nem is profitált, semmiféle ilyen jelentést nem olvasott. Németh ugyanakkor ma is aránytévésztésnek látja, hogy a Dunagate néven ismertté vált botrányt magyar Watergate-ként emlegetik. Miért is? Am függetlenül

a minősítéstől, az ellenzék egykori bizalmatlanságát, az állampárti örökséget erősen igazolta ez a történet, mint ahogy – egyebek között – a pártvagyon sorsa is.

Miniszterelnöksége második felében Németh Miklós valóban önfeláldozó munkát végzett, feleltette addigi pályája konformizmusát. Az EBRD alelnökéként is nyilván elismerést szerzett, ha tíz évig maradhatta hivatalában. Tiszteletet érdemel, hogy egy kisiklást – amikor 2002-ben jelentkezett az MSZP miniszterelnökjelölti posztjára – nem számítva, volt ereje távol maradni a nyilvánosságtól, a politikai ambícióktól. Visszaemlékezéseinek tisztes szándéka aligha kérdőjelezhető meg. De ha már 25 évet várt, készülhetett volna témájáról olyan könyv is, amely megfontoltabb, alaposabb, mélyebb, egyszóval fajsúlyos.

PETŐ IVÁN

Bajomi-Lázár Péter: Party colonisation of the media in Central and Eastern Europe

CEU Press, 2014. 209 old. \$60.00

Mitől függ, hogy egyes kormányok későbbnek mutatkoznak a média gyarmatosítására, mint a többi? Hogy erre a kérdésre válaszolhasson, a szerző megvizsgálja öt ország (Magyarország, Bulgária, Lengyelország, Románia és Szlovénia) két-két – bizonyos paraméterek szerint kiválasztott – kormányának jellegzetességeit és törekvését a média befolyásolására, illetve gyarmatosítására. A politika- és a médiatudomány kérdéseit és módszereit ötvöző kutatás tehát az öt nemzeti párt- és médiaszíntér elemzésével rengeteg információt közöl, kiváló alapot nyújt a további kutatásokhoz. Az adatok összevetése után hét jellegzetességet azonosít Bajomi-Lázár Péter, amelyek valószínűsítik a

média pártgyarmatosításának fenyegető veszélyét.

A „média pártgyarmatosítása” terminust Petr Kopecký „az állam pártgyarmatosítása” (*party colonisation of the state*) kifejezésének mintájára alkotta meg, aki ezen azt értette, hogy a pártok a közszektoron keresztül gyűjtenek erőforrásokat és igyekeznek erős pozíciókat kialakítani. A jó pozíciókat a pártnak tett szolgálatokért adják cserébe, az erőforrásokat „pártközeli” zsebekbe irányítják át. Megállapítása szerint Közép- és Kelet-Európában a pártok szociális beágyazottsága gyenge és erőforrásaik szűkösek, viszont jóval erősebbek, mint a köztársasági elnök, a többi civil szervezet, a szakszervezetek és a fékek és ellensúlyok rendszerének egyéb elemei, s ennél fogva monopolhelyzetet élveznek a szakpolitika-alkotásban is. A közszektorból kivont erőforrások pedig magánvagyonokat gazdagítanak. (Vö. Petr Kopecký: Political parties and the state in post-communist Europe: The nature of symbiosis. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2006, 3. szám, 251–273. old.). Ennek megfelelően Bajomi-Lázár a média pártgyarmatosítását elhatárolja a média foglyul ejtésétől és a pártos médiától, és azzal definiálja, hogy a kormányon lévő párt a közmédiából erőforrásokat von ki – műsoridőt, frekvenciákat, jól fizető állásokat a médiahatóságnál és a közmédiánál; programfinanszírozásra, reklámra és újságtámogatásra szánt pénzeszközöket –, és mindezeket a javakat a párt támogatóinak juttatja korábbi vagy elvárt jövőbeni szolgálataikért cserébe. Az informális kapcsolatok rendszere és a klientalista kizsákmányolás témájában a szerző jelentős korábbi szakirodalomra támaszkodhat.

A pártok általi médiagyarmatosítás három típusát különbözteti meg: egypárti, többpárti domináns párttal, illetve többpárti, domináns párt nélkül – ebben a sorrendben fokozatosan nő a média szabadsága; a többpárti, domináns párt nélküli gyarmatosítás már szinte szabad médiát eredményez, hiszen a vélemények pluralitása megjelenhet a médiában, és a bizottságokban ülő, különféle pártkötődésű képviselők egymást ellenőrzik, korlá-

tozva egymás gyarmatosítási törekvéseit. Így egyetlen párt sem nyerhet túlzott befolyást. A szerzőnek azt az állítását túlzásnak tartom, hogy ebben az esetben a média nagyfokú szabadságot élvez. (233. old., 7.1. táblázat). Legfeljebb arról lehet szó, hogy a vizsgált anomáliás állapotok közül ez a legkisebb rossz. Hiszen a pártok sötétben kötött háttéralkui miatt a helyzet semmivel sem tisztább, mint egypárti médiabefolyás mellett. Ráadásul a média pénzügyi függősége oly mértékben torzítja az információfeldolgozást, hogy hiába plurális a tájékoztatás, nem tekinthető hitelesnek.

Nem teljesen értem, a szerző miért zárja ki definitíve a magánmédiát a pártok médiagyarmatosításának fogalmából – talán hűségből a fogalom eredeti szerzőjéhez? –, pedig ez a fogalom éppen azért jelentős, mert kifejezi a média iparszerű kizsákmányolását, azt, amitől a média eredeti funkciójától megfosztva a politikai-gazdasági erőforrások bányájává válik. Mindez akkor lesz igazán félelmetes, ha – mint Magyarországon – a kormány a magánmédiát is gyarmatosítja, tehát azért oszt frekvenciát, azért támogat sajtóterméket, hogy pénzforrásul használja őket, túl azon, hogy az általuk közvetített információk tartalmát is befolyásolja. Az ellenállás szigetei, amelyek fölött a kormánynak nincs hatalma, kiéheztetett, erőforrásoktól elzárt enklávékká válnak. A többi média viszont, amelyen a kormány helytartói uralkodnak, jól menedzselte, jól karbantartott gyarmatként, bevételi forrásként és a kormánypropaganda terjesztőjeként szolgál.

A szerző listába szedi, miben különbözik a gyarmatosított állami média a pártos magánmédiától:

1. az összes választó elérése;
2. közpénzek felhasználása;
3. a kötődés átláthatatlansága;
4. a politikai pártatlanság kötelezettsége;
5. meggyőződés helyett kényszerből igazodás a politikai irányvonalhoz.

Úgy vélem, e sajátosságok többsége a kolonizált magánmédiára is jellemző. A gyarmatosított magánsajtón támogatás vagy hirdetés formájában ugyanúgy közpénzeket „sajtolnak” keresztül, a haszon

pártközeli zsebekbe szivárog, nem beszélve a magánvállalkozásnak jutott frekvenciákról. Igaz, a közönség többnyire tudja, hogy a pártos médium melyik párthoz köthető, és nem is vár tőle objektív híreket – habár talán nem ismeri a kötődés mélységét, és nem tudja, milyen híreket hallgat el az álvétettként kezelt magánmédiium. Ugyanakkor a kelet-európai közönség az állami médiáról is tudhatja, hogy automatikusan a kormánypropagandát szolgálja. A gyarmatként működtetett magánmédiium szerkesztőinek lelkiállapotáról nem tudunk biztosat, de valószínű, hogy meghajlanak a gazdasági kényszer előtt. Igaz, a közmédiá dolgozói is megtehetnék, hogy ne szolgálják ki a nekik nem tetsző politikai kurzust. Sőt, egy-egy új vezető meg is könnyíti nekik a döntést a lelki egészségüket helyreállító (rosszmájúan politikai tisztogatásnak nevezett) intézkedéseivel, amikor helyüket olyanokkal tölti fel, akik önként teljesítik a politikai szolgálatot (2. és 3. pont).

A leginkább elgondolkodtató a 4. pont: míg az állami média köteles lenne pártatlannak mutatkozni a politikai vitákban, a magánmédiának nincs ilyen kötelessége, és nem is köteles a politikai pártok egyensúlyát biztosítani. Ha a szerzővel vitázva azt feltételezzük, hogy a gyarmatosítás a magánmédiát is érintheti, akkor ez az utolsó pont kétségtelenül megállja a helyét. Vajon hol húzható meg a határ a pártos és a gyarmatosított magánmédiá között? Ott és akkor, amikor a média olyan gyárként működik, amelyen egy párt javára közpénzeket folytatnak át. Mindaddig, amíg egy párt azért fektet be egy médiumba, hogy az az ő világméretűnek megfelelő információkat terjesszen, addig szerintem még a régi típusú (*oldschool*), pártos média csoportjába sorolható. Viszont a médiának közpénzeket pártpénzekké átmosó gazdasági üzemenként való használatára tiszta korrupció. Árulás, hogy ez éppen az őrkutyaként (*watchdog*) szolgálni hivatott médiával történik meg.

A gyarmatosítás kifejezés fájdalmasan találó metafora. A médiagyarmatosítás a cenzúrát új szintre emeli. A politikai nyomásgyakorlás kerülő útját elhagyva közvetlenül a rendszer

be építi be a korrupciót és a kizsákmányolást. A gyarmatosított média nem is töltheti be eredeti rendeltetését, mert nem önmagáért, nem a tájékoztatásért létezik, hanem azért, hogy egy vagy több párt – politikai és gazdasági – érdekét kiszolgálja.

Bajomi-Lázár a médiagyarmatosítás céljaként többet is megjelöl. Közülük nem a választók befolyásolása a legfontosabb, hiszen számos politikai szereplő már rég nem hisz ennek hatékonyságában (a szerző ezt egyébként idézetekkel támasztja alá). Az egyik fő cél a pénzkivonás, a másik a politikai riválisok megbénítása láthatóságuk korlátozásával. Az angol kifejezés (*visibility*) magyarra fordításánál jobban érzékelteti a hatalomgyakorlás ezen új formáját és a rendszer korruptségének mélységét, ha úgy mondjuk: a gyarmatosított médiarendszerre támaszkodva a hatalom képes *elhallgattatni az ellenzékét* – holott korábban, különösen az internet megjelenése óta ezt nem tartottuk lehetségesnek. A gyarmatosítási elméletnek ez az eleme is azt sugallja, hogy a gyarmatosítás akár az egész médiaszintre kiterjedhet. Ekkor a nagyközönségnek igen kicsi az esélye, hogy független tájékoztatással találkozzék, s így már kevésbé feltűnő a közmédiá hamissága.

A szerző egész eddigi munkássága a média és a politika kapcsolata köré szerveződött. Jelen könyvének megírását négyéves oxfordi kutatás és számtalan tanulmányút előzte meg. Az elemzés módszertana, a kifejtés szerkezete és stílusa is következetes, átgondolt. A terepkutatást a szerző (megnevezett) segítőkkel végezte: a könyv függeléké több mint 300 interjúalany nevét tünteti fel.

A tanulmányozott országok médiahelyzetének elemzésében a szerző számtalan esetben névtelen forrásokra hivatkozik, és persze éppen a legkacifántosabb médiabefolyásolási törekvéseket nem lehet bizonyítékokkal alátámasztani. A személyes beszámolók természetüknél fogva nem teljesen tárgyilagosak. Az információkat Bajomi-Lázár több forrásból is ellenőrizte, az ellentmondó véleményekről is számot ad, és zárszavában elismeri az interjúzás mint módszer információk korlátait.

Ritka, hogy egy országtanulmányokat tartalmazó kötetet egyetlen szerző írjon. A leírások így a közvetítettség érzetét adják, viszont a magyar olvasónak ez talán érthetőbb is, mint ha egy külföldi szerző írna saját hazája viszonyairól, adottnak véelve bizonyos közismert háttér-információkat.

Bajomi-Lázár egy nagyrészt jogellenes és teljes egészében etikátlan jelenséget vizsgált, a politikai korrupciónak egy sajátos fajtáját. A probléma éppen azért maradhat fenn, mert a hozzá köthető események feltáratlanok, titokban történnek és nem bizonyíthatók. Az olvasó azt kívánja, bárcsak kiegészülne a kötet egy oknyomozó újságíró alapos tanulmányával – ezt a szerzői zárszó is megemlíti. Azt is jó volna tudni, hogy másutt is olyan mérvű-e a média gyarmatosítása, kizsákmányolása, mint Magyarországon. Talán éppen e könyv ad erőt az oknyomozó újságírónak azzal, hogy definiál egy állapotot, és lehetővé teszi a továbbgondolást.

Bár mint médiakutatót igencsak furdal a kíváncsiság, mit tudhatunk meg minderről, belátom, hogy Bajomi-Lázár könyve nem erről szól. Lényegi mondanivalója az, hogy bizonyos típusú pártok bizonyos körülmények között a többi pártnál hajlamosabbak gyarmatosítóként fellépni a médiával szemben. Elemzésének köszönhetően e „hajlandóság” elemei *kimutathatók, összehasonlíthatók és ennél fogva előre jelezhetőek*. Több adat és információ felhasználásával éppen a lényeg veszett volna el. A könyv valódi tudományos érdeme tehát nem az egyes országokat jellemző állapotok elemzése. Bár a terjedelem túlnyomó részét teszik ki, az országtanulmányok valójában csak háttér-információk, akár lábjegyzetbe is kerülhettek volna. A könyv tudományos érdeme az, hogy a pártok és kormányaik működését olyan szempontok szerint kategorizálja, amelyekkel kiléphet a liberális-konzervatív vagy jobboldali-baloldali értékrendszer keretéből, és – az értékelvű szemüveget levéve – tárgyilagosan mutatja fel az összefüggést bizonyos típusú kormányok és bizonyos magatartásformák között.

Mely pártok milyen körülmények között hajlamosabbak gyarmatosítani

a médiát, mint mások? Bajomi-Lázár hét feltételt definiál, amelyek valószínűsítik az egypárti médiagyarmatosítás veszélyét: a kormányzat egypárti, nem koalíciós; a kormányzó párt belső struktúrája egységes; a belső döntéshozatal erősen centralizált (nem demokratikus); a kormány ideológiai karakterű; a kormány az ellenzék kiéheztetésével igyekszik támogatást szerezni; karizmatikus vezető irányít, aki nem szereti a kritikát. Kimutatja, hogy az ideológia jellege nem feltétlenül döntő tényező, viszont érdekes módon a katolikus egyházhoz fűződő jó kapcsolat rossz ómen a gyarmatosító törekvések szempontjából.

Az utolsó fejezet megválaszolatlanul hagy néhány kérdést. Egyrészt egy váratlan fordulattal úgy összegzi a tanulságokat, hogy Kelet-Közép-Európában két végső oka van a nyugatinál csekélyebb médiaszabadságnak: a pártok felszínes társadalmi beágyazottsága és tényleges monopolhelyzete a közpolitika megalkotásában és alkalmazásában. Viszont ezek a tényezők (az erőtlen civil társadalom és azon belül a pártok relatív gyengesége) állítólag olyan kelet-közép-európai országokban is megvannak, ahol a szerző nem találta jelét a médiagyarmatosításnak. Minden előzmény nélkül bevezet viszont két új fogalmat (talán a helyzet orvoslására tett javaslatának keretbe foglalására), a *proximativ* faktorokat (amelyeken egyebek között a nem megfelelő szabályozó keretrendszer érti) és az *ultimativ* faktorokat (amelyeken pedig a pártrendszer strukturális hiányosságait), ám három sornál hosszabban nem tárgyalja őket, és nem is világos, hogyan termettek itt a szövegben, a szöveg utolsó előtti oldalán.

Zárszávaiban a szerző is felteszi a kérdést: vajon azokban az országokban, amelyekben nem voltak gyarmatosításra utaló jelek, a pártok beágyazottsága erősebb, vagy pedig a civil társadalom, amellyel osztoznak a hatalmon? Lehetséges-e, hogy a levont következtetések a nyugati kormánypártokra is érvényesek? Azaz, ha ideológiai küldetésük van, egyedül kormányoznak, centrális a berendezkedésük és karizmatikus a vezetőjük, akkor hajlamosabbak-e korlátozni vagy befolyásolni a médiát? Érdekes

lenne ezekre a kérdésekre is választ találni.

Még egy tanulság azonban hátravan: Bajomi-Lázár rávilágít, miért maradtak hatástalanok az elmúlt évek, évtizedek ajánlásai a szabad média megteremtésére. Azért, mert a médiarendszer szorosan kapcsolódik a pártok rendszeréhez – így bármilyen médiareform előtt a pártok és a pártpolitika intézményrendszerét kellene megreformálni. Végső üzenete szerint a koalíciós kormányzás, a jó párttörvény, amely jó pártfinanszírozást és belső demokráciát tesz kötelezővé, csökkentené a pártok szükségleteit és lehetőségeit a média gyarmatosítására. Ez a következtetés elég meggyőző mind az érvelés, mind a magyarországi helyzet ismeretében.

A könyv olyan új nézőpontot mutat be, amelynek ismeretében nem lehet ugyanúgy gondolkodni a pártok médiapolitikájáról, mint eddig. Lehet, sőt kell is további tényeket feltárni, bizonyítani a média pártkizsákmányolásának mélységes, sötét bugyrait. Ehhez a szerző nélkülözhetetlen vonatkoztatási keretet nyújt a politikáról gondolkodó szakértőknek, tudósoknak, politikusoknak és civil szervezeteknek. Megállapításai talán nem meglepőek, hiszen nem ellentétesek bármely, Közép-Európában élő, nyitott szemű ember megérzéseivel. A kutatás tárgyszerűvé és mérhetővé teszi és elemekre bontja ezeket a megérzéseket. Leszögez valamit, amit ezután nem lehet figyelmen kívül hagyni: bizonyos típusú pártok bizonyos típusú kormányai komolyan veszélyeztetik a média szabadságát. Emellett nem lehet elmenni, ebből le kell vonni a következtetéseket!

BAYER JUDIT